

Janusz SIATKOWSKI
Warszawa

Słowiańskie nazwy ‘nerek’ w świetle materiałów gwarowych i źródeł historycznych

Celem artykułu jest omówienie nazw ‘nerek’ na podstawie materiałów *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* (OLA) w zestawieniu z pozaatlasowymi materiałami gwarowymi i danymi pochodzącymi ze współczesnych i historycznych słowników języków słowiańskich. Zestawienie to pokazuje znaczne zmiany historyczne w zasięgach poszczególnych wyrazów oraz na różnice między słownictwem literackim i gwarowym.

Materiały OLA wykazują duże zróżnicowanie nazw ‘nerek’. Występują tu zarówno liczne nazwy rodzime, jak i obce. Jedynie niektóre mają szerokie zasięgi terytorialne, wiele zaś z nich pojawia się tylko lokalnie. Granice zasięgów poszczególnych nazw są nieraz wyraźne i ostre, zdarzają się jednak też szerokie pasy przejściowe, jak np. między nazwami **nyrŕky* i **pŕjŕky*.

Nazwy od rdzenia **lędv-* występują w Atlasie w dialektach czeskich, słowackich i słoweńskich, wykazując duże wewnętrzne zróżnicowanie morfologiczne.

Archaiczna forma **lędvŕje* została zanotowana w OLA w znaczeniu ‘nerki’ tylko w jednym punkcie słowackim 222 (Hontianske Moravce w pow. Zwolen): *ľadve*.

Materiały spoza naszego Atlasu pokazują dawniej szeroki zasięg tego wyrazu w Słowiańszczyźnie, także w znaczeniu ‘nerki’. W słowackim słowniku gwarowym wyraz *ľadvie*, *ľadve* w znaczeniu ‘nerki’ ma dosyć szeroki zasięg, obejmuje kilka powiatów Słowacji środkowej (SSN II 12). Miał on też kilka poświadczeń w zabytkach słowackich z XVII–XVIII wieku: *ľadvie* (*ľadvia*, *ľadvi*, *ľadvi*), por. HSSJ II

183. Dziś słowackie *ľadvie* jako przestarzałe znane są w znaczeniu ‘lędźwie, biodra’ (SSJ II 8). W znaczeniu tym *ľadvie* występowały również w zabytkach słowackich XVII–XVIII wieku, a dziś właściwe są dialektom środkowosłowackim. W języku słowackim znana jest także forma podstawowa formacji **lędvŕje*, a mianowicie **lędva* – *ľadva*, *ľadva* ‘nerki’ z powiatu Revúca (SSN II 11), a formy *ľadva* ‘nerka’ i *ľadvenka* ‘ts.’ jako słowackie przytacza też Kott I 888, VI 806. W języku ogólnym forma ta jest już przestarzała, por. *ľadvy* ‘nerki’ w SSJ II 8.

Forma **lędvŕje* miała dawniej szeroki zasięg w Słowiańszczyźnie. Najczęściej oznaczała ‘część pleców po obu stronach kręgosłupa między żebrami a miednicą, ‘lędźwie’, ‘biodra’, nieraz też inne przyległe części ciała. Pełniejsze zastawienia w tych różnych znaczeniach można znaleźć w słownikach etymologicznych, por. np. ESSJ XV 48–50, ESJS VIII 418. Tu skoncentruję się na poświadczeniach tej formacji w znaczeniu ‘nerki’.

Znaczenie ‘nerka’ mają sporadycznie stczes. *ľadvie*, *ľadvi*, występujące najpierw jako formy du. lub pl. rodzaju żeńskiego, później zaś jako sg. rodzaju nijakiego. Zwykle oznaczają ‘lędźwie’, ‘biodra’ i przenośnie ‘wnętrzości’, ‘wewnętrzne siedlisko uczuć’ (GbSl II 217–218). Dziś czes. *ľadvi* jest wyrazem książkowym o znaczeniu ‘wnętrzości’, ‘wnętrze’, ‘wewnętrzne przekonanie’ (SSJČ I 1082).

Również pol. *lędźwie* pl. obok powszechnego znaczenia ‘część pleców po obu stronach kręgosłupa między żebrami a miednicą’ miały także znaczenie ‘nerki’. Mogą tu wchodzić w grę pewne użycia biblijne z XV wieku (SSłp IV 30–31 wszędzie podaje jednak znaczenie ‘lędźwie, biodro’), przede wszystkim zaś XVI-wieczne przykłady z dzieł Falimirza, Siennika, Kwiatkowskiego i Volckmara (SP XVI, t. XII 196–197, Sławski SE IV 203–204).

Na Łużycach Dolnych nazwa *ladwjo*, *ladwo*, *laźwjo* obok znaczenia ‘lędźwie, biodro’ archaicznie oznaczała też ‘nerki’ (Muka I 799, 811, Starosta 213, Schuster-Šewc II 809–810).

Formacja **lędvŕje* przybiera znaczenie ‘nerka’ również we wschodniej i południowej Słowiańszczyźnie. W materiałach spoza OLA znaj-

dujemy stł. **ЛАДВИНА** f. pl. 'nerki, wnętrzności' w Psalterzu, Euchologium Sinaiticum i w Homiliach Grzegorza Wielkiego (SJS II 168, ESSJ XV 48), strus. *лядвия, лядвея* sporadycznie w znaczeniu 'nerka', częściej zaś jako 'łędźwie, biodra, krzyż' (SDRJ IV 489, SRJ XI–XVII, t. VIII 349, później wyraz ten staje się w języku rosyjskim przestarzały, por. SSRLJ VI 457) oraz słwn. *lédvije* f. pl. 'nerki' na Pohorju w Styrii (Plet I 505), częściej zaś z zanikiem -v- *lédje* 'łędźwie, biodra, krzyż' (por. też SSKJ II 571), dawniej też *ledovjě, ledevjě* 'ts.' (por. Plet I 505, Bezlaj II 130–131, Snoj 296).

W dialektach słoweńskich zanotowano w OLA formy uogólnione jako **lédvice* pl. (*V* → *ø*; → *b* w p. 146), np. *ledvi:ce* – 7, 14, *ledvice* – 13, *lidi:ce* – 8, *lōbi:ce* – 146 itd. Przemienne w pobliskich punktach lub obocznie w tych samych występuje tu również wiele nazw innych. Słoweńska literacka *ledvica* 'nerka' (Plet I 505, SSKJ II 571) ma też poświadczenia notowanej w OLA postaci uproszczonej bez -v-, tj. *ledica*, np. u Murki (Plet l.c.), a także formy z -b-, będącej wynikiem jakiejś kontaminacji dialektalnej, *lōbelize* (Bezlaj II 130–131). Analogiczną formę ma staropolska *łędźwica* 'nerka' z XV–XVI wieku, por. w *Biblii królowej Zofii*: *łędźwica* Lev 8, 16 i 25 (zapewne pod wpływem współrzędnych formacji czeskich *ledvinka* i *ledvina* – BZC 165, 166) i w *Mamotreckie kaliskim* *łędźwice* pl. Lev 3, 4 (pod wpływem czeskiej formy *ledvie* – MamStp 32), później *łędźwica* 'nerka' notowana jest u Murmeliusa, w obu wersjach słownika Bartłomieja z Bydgoszczy i u Tomasza ze Zbrudzewa w tłumaczeniu biblijnym Lev 3, 4 z 1549 r. (SP XVI, t. XII 197, BartBydg II 192). W znaczeniach innych ('łędźwie', 'biodra') **lédvica* ma nawiązania jeszcze szersze, por. Sławski SE IV 202, Snoj 296, ESSJ XII 50 oraz serb. dial. *лѣдвѣице* 'pieczeń z nerki' z południowej Serbii (RSHJ XI 298) oraz *лѣдѣица* 'kawałek mięsa z grzbietu zwierzęcia' (RSHJ XI 308).

W dialektach czeskich oraz w kilku punktach zachodniosłowackich występują **lédviny* 'nerki', por. czes. *ledvini, ledvine, ledviny* oraz stł. *ladvini* (208, 209, 215) i *ladvini* (217). W języku czeskim *ledvina* 'nerka', dem. *ledvinka* i liczne derywaty poświadczone są już od

XIV wieku (GbSl II 218, Kott I 888, VI 806, 827). Dziś jest to nazwa literacka (SSJČ I 1082). W języku słowackim *ladvina, ladveňa, ladviena*, dem. *ladvinka* jest wyrazem gwarowym, znanym głównie w dialektach zachodnich, poza tym w Gemerze i pod Zvoleniem (SSN II 12). Obecnie w języku ogólnym *ladvina* 'nerka', zwykle pl. *ladviny* mają charakter regionalny (SSJ II 8). W języku polskim *łędźwina* 'nerka' została użyta sporadycznie przez Tomasza ze Zbrudzewa w wersecie Lev 3, 4 w tłumaczeniu Biblii z 1549 r. (SP XVI, t. XII 198). Słowniki łużyckie mają wprawdzie *ladwina* 'nerka' z Chojnanusa 1650, *łaźwina* u Anonima, *łaźwina*, pl. *łaźwiny* u Muki (I 799, 811) oraz *łędźwina, łędźwinka* u Pfuła 1866, Rězaka 1920, Krala 1927 i Jakubaša 1954, jednakże w materiałach Atlasu łużyckiego nazwy te się w ogóle nie pojawiły (SSA VI 55 i 146, Schuster-Šewc II 809–810). Może były wprowadzone przez słownikarzy z innych języków słowiańskich, ewentualnie wyszły już z użycia. *Słownik łużycko-niemiecki* *łędźwiny* 'nerki' określa jako przestarzałe (NHSS II 103).

W kilku sąsiadujących punktach w zachodniej i środkowej Słowacji zanotowano w OLA formację **lédvenice* – *ladvenice* (210, 212, 213, 214, 221) i formalnie deminutywną formę **lédveničky* – *ladvenički* (154, 211) oraz przekształconą fonetycznie postać *ladovničke* (219). Słowackie formy *ladvenica* 'nerka' i *ladvenička* uznawane są za gwarowe (SSJ II 8) i mają potwierdzenie w słowackim słowniku gwarowym właśnie z zachodniej i południowej Słowacji, zresztą na obszarze znacznie szerszym niż w OLA (SSN II 11–12). Słownik historyczny odnotowuje również te formy (jak i postać *ledvenice*) z XVII–XVIII wieku (HSSJ II 183). Formy *ladvenica*, pl. *ladvenice* notuje też czeski słownik Kotta (VI 806, 827), określając je jako słowackie. W drugiej połowie XIX wieku *ledvenica* 'nerka', pl. *ledvenice* pojawia się sporadycznie również w języku słoweńskim (Plet I 505), poza tym w języku chorwackim na Istrii zapisano *лѣдвенице* w znaczeniu potrawy 'pieczeń z nerek' (RSHJ XI 298).

Materiały historyczne pokazały, że przed ekspansją pożyczki niemieckiej **nyrŕky* (por. niżej) w Polsce i na Łużycach mogły być dawniej szerzej używane w znaczeniu 'nerka' niektóre nazwy związane

z rdzeniem **lędv-*. We współczesnych materiałach OLA i Atlasu łużyckiego są one zupełnie nieznanne.

Do dawnych rodzimych nazw ‘nerek’ należą **pokrętky*. W zapisach OLA zachowały się one reliktoowo. W Polsce zanotowano je tylko w jednym punkcie 313 (Grębów pod Tarnobrzegiem): obok *nerki* jako nazwę dawną *pokrętki*, częściej w dialektach wschodniosłowackich: *pokrutki* i podobnie (156, 225–226, 229–233), poza tym w jednym punkcie na Ukrainie Zakarpackiej: ¹*pokrutky* (465). Z tych terenów nazwę **pokrętky* potwierdzają materiały spoza OLA. W karcie SGPA *pokrętki* ‘nerki’ znane są również tylko z Grębowa pod Tarnobrzegiem, ale poza tym w Dąbrowie w Rzeszowskim zanotowano przekształcone *pokrętki* (*pokromp’ki*) w znaczeniu ‘nerki u zwierząt, np. u królika’. Słowacki słownik gwarowy podaje *pokrútká*, zwykle pl. *pokrútky* jako powszechne z 8 powiatów Słowacji wschodniej (SSN II 936). Nazwa ta ma również dwa poświadczenia XVIII-wieczne z zabytków, którym przypisuje się wpływy polskie (HSSJ IV 29), ewentualną pożyczkę z polskiego widzi tu też Machek ES-2, 469. Występowanie ukr. *nókpýmka* ‘nerka’ na Ukrainie Zakarpackiej z powołaniem się na Atlas Dzendzelińskiego potwierdza ESUM IV 484, widząc tu z kolei wpływ słowacki.

Nazwa ta historycznie najlepiej poświadczona jest na gruncie polskim. *Pokrętká*, zwykle w formie liczby mnogiej *pokrętki*, znana była w polszczyźnie XIV–XVI wieku. Została wielokrotnie użyta w tłumaczeniu obu Psalterzy staropolskich (przytacza je również SW IV 510), a także w zabytkach przyrodniczych XV wieku, w XVI wieku w znaczeniu ‘nerka’ została zanotowana w słowniczku do Psalterza, dwukrotnie u Siennika, poza tym w znaczeniu ‘jądra męskie’ w tłumaczeniu biblijnym Deut XXIII 1 Tomasza ze Zbrudzewa oraz w znaczeniu przenośnym ‘sumienie, serce’ (SP XVI, t. XXVI 369). Linde podaje raz „Nyrki zowią też *pokrętkami*” z XIX wieku. Stpol. *pokrętki*, stanowiące formalne zdrobnienie od stpol. *pokręta* ‘rodzaj kołacza’ (por. też stczes. *pokruta* i *pokrútká* m. in. ‘pieczywo kulistego kształtu’, ‘kołacz’, ‘bochenek’ Stěsl 546–547), zostały użyte wtórnie w znaczeniu ‘nerka’ prawdopodobnie ze względu na podobieństwo ich kształtu

do kołacza (Brückner SE 267, Bańkowski SE II 683, ESUM IV 484). *Pokrętká* w tym dawnym znaczeniu ‘bochenek chleba’ sporadycznie występuje na Śląsku na wschód od Brzegu (Zaręba AJŚ V 844), w Siołkowicach zaś *pokręta* (*pokręnta*) ‘duży bochenek chleba’ (kartoteka SGPA). Do tej zmiany semantycznej mogło rzeczywiście dojść najpierw w języku polskim. Dzięki użyciu wyrazu *pokrętki* ‘nerki’ w tłumaczeniu Psalterza mógł się on rozszerzyć za pośrednictwem języków literackich na sąsiadujące tereny Słowacji wschodniej i Ukrainy Zakarpackiej. Nie można jednak wykluczyć wspólnej innowacji ludowej na sąsiadujących terenach Polski, Słowacji i Ukrainy w związku z powszechnością podstawowych **kręttiti* ‘kręcić’ i **kręttěнь* ‘kręty, pokręcony’.

Nazwę **obvličьky* ‘nerki’ zanotowano w OLA w środkowej Słowacji: *hoblički* 216, *oblički* 217, 218, *obličke* 220, 223–224 oraz w punkcie słowackim na terenie Węgier *hobličke* 155. W słowackim słowniku gwarowym nazwa ta jest poświadczona szerzej: poza środkową Słowacją także na północy dialektów zachodniosłowackich (Kysúca, žilina). Pod Banską Bystricą zapisano też formację podstawową *oblíce* pl. ‘nerki’ (SSN II 481–482). Słc. *oblička* ‘nerka’, zwykle pl. *obličky* poświadczane są już od XVIII wieku (HSSJ III 40; w słowniku tym poza tym znajdujemy sporadyczną nazwę ‘nerek’ *oblínka*, pl. *oblínky* z 1670 r., też motywowaną przez przym. *oblý* ‘obły’, ‘zaokrąglony’. Dziś *oblička*, zwykle pl. *obličky* stanowią słowacką nazwę literacką ‘nerek’ (SSJ II 428). Poza tym nazwa **obvličьky* ‘nerki’ znana jest z dialektów czeskich. *Obličky* ‘nerki’ podawał w *Słowniku morawskim* Bartoš 1906: 243, przytaczał je również Kott II 224 uznając za słowackie. Jak pokazuje *Czeski atlas językowy obličky* ‘nerki’ tworzą niewielką wysepkę, składającą się z kilkunastu punktów, na tzw. Valašsku oraz na sąsiadującej części Śląska (ČJA I 121, s. 242, 245). Jak widać, **obvličьky* w znaczeniu ‘nerki’ miały szerszy niż w OLA zasięg, obejmujący środkową i pñ.-zach. część Słowacji oraz graniczącą część pñ.-wsch. Moraw. Sama **obvličьka* ma jeszcze dalsze nawiązania w południowej Słowiańszczyźnie, jednak w znaczeniach zdecydowanie dalszych (jak ‘ziarno grubo zmie-

lone’, ‘ziarno nieoczyszczone z plew’, ‘piłeczka’ itp.), choć motywacyjnie zbliżonych ze względu na powiązanie z przym. **obvьlb* ‘obły, zaokrąglony’ i czas. **obvьliti* ‘zaokrąglić, uczynić okrągłym’ (por. ESSJ XXXI 119).

Szczególny charakter mają nawiązujące do tej nazwy przykłady łużyckie. Rězak 704 tłumaczy niem. *Niere* przez *oblišćo*, *wobwiščo* oraz podaje połączenia wyrazowe *bolesće woblišća* ‘ból nerek’, *kamuški we woblišću* ‘kamienie nerkowe’, *kamjeń we woblišću* ‘kamień w nerce’ i *skruženje woblišća* ‘marskość nerek’, podobnie Kral 674 *woblišćo* oraz *bolesće woblišća*, *kamjeń we woblišću*, *skruženje woblišća* i *khory na woblišćo* ‘chory na nerki’, przy czym powołuje się na niby to czeskie *oblička*. Jak podałem wyżej, w dialektach czeskich nazwa ta ma bardzo ograniczony zasięg występowania, natomiast właściwa ona jest słowackiemu językowi literackiemu. Mamy tu niewątpliwie do czynienia z przejściem słownikarskim, zwłaszcza że SSA VI 55 i s. 146 informuje, że nazw tych w materiałach Atlasu łużyckiego w ogóle nie ma. Zapewne należy tu również rzadkie wschodnio-łużyckie *hobisko*, które Schuster-Šewc III 1628 s.v. *wobisko* objaśnia inaczej.

Z nazw rodzimych najszerzy zasięg ma wschłów. *почка*. Najpewniej należy tu przyjąć etymologię zakładającą pierwotną postać **рѣтѣка* ‘niewielki okrągły przedmiot’, będącą zdrobnieniem od **рѣтѣ* ‘coś zaokrąglonego’, z którego rozwinęły się zarówno takie znaczenia, jak ‘kamień polny’, ‘kulka, grudka’, ‘pestka’ (w języku polskim wcześniejsza *pecka* dopiero w XVI wieku uległa przekształceniu na *pestka*), jak i wschłów. *почка* ‘nerka’, por. ESUM IV 547, Borys ES 417–418, 421–422. Vasmer ESRJ III 348 rozdzielał *почка* I ‘nerka’, łącząc ją z czasownikiem *пекы*, *печь* ‘piec’ od *почка* II ‘pestka’, łączonego z rdzeniem **рѣтѣ*- (podobnie też ESBM VIII 253–254, IX 314). Często etymolodzy uwzględniają tylko wyraz **рѣтѣка* ‘pestka’, a wschłów. *почка* ‘nerka’ w ogóle pomijają.

Wschłów. **рѣтѣка* ‘nerki’ występują powszechnie w dialektach rosyjskich oraz na znacznym terytorium Białorusi i Ukrainy. Od zachodu graniczą z zachłów. pożyczką niemiecką **нурька*. Granica

między obu nazwami jest dosyć płynna: zresztą na Białorusi, a zwłaszcza na Ukrainie występują obocznie lub w przemieszaniu obie nazwy. Nazwą ekspandującą na tym terenie były niewątpliwie **нурька*. Świadczy o tym już sam układ terytorialny nazw **рѣтѣка* i **нурька*. *Почки* zajmują przeważającą część Białorusi. SłPogr IV 63 z jednym przykładem na *почка* ‘nerka’ z północnej Białorusi niewiele wnosi do poznania geografii wyrazu w tym kraju. Natomiast *нурьки* koncentrują się w rejonie silniejszych wpływów polskich, tj. na pograniczu białorusko-polskim i białorusko-litewskim. Na Ukrainie *почки* w części zachodniej występują na peryferii północnej – na Polesiu (co potwierdza też ESUM IV 547 przykładem *бóчка* ‘nerka’ z Polesia) oraz na peryferii południowej – na Zakarpaciu (co potwierdza ESUM l.c. przykładem z Atlasu Dzendzelińskiego).

Źródła historyczne podają rosyjską nazwę *почка* od XV wieku, najpierw z tekstu biblijnego Lev VII 4, później dochodzą poświadczenia ze źródeł świeckich (SrezMat II 1329, SRJ XI–XVII, t. XVIII 8, SSRLJ X 1728), brus. *почка*, *пощка* ‘nerka’ notowana jest od XVI wieku, m. in. z Biblii Skoryny (Exodus), por. HSBM XXVII 412, w języku ukraińskim *почка* ‘nerka’ jest poświadczona od XVI wieku (Травник i Лексик w kartotece SUM XVI–XVII), Hrinč III 393 podaje *почка* tylko w znaczeniach 1. ‘wnętrzości’ i 2. ‘pestki dyni’. Ciekawe, że SUM – tak częściej w gwarach ukraińskich nazwy *почки* – w ogóle nie notuje.

Formacje **isto* oraz *//*obistь* (// → *w*, *u*) f., pl. *//*obisti* etymologicznie łączą się z pie. **oid-* ‘nabrzmiwać’. Niektórzy przyjmują rekonstrukcję **ьsto* oraz **objьstь* (por. ESSJ VIII 242–243, ESJS IV 252). W OLA mają one zasięg ograniczony do dialektów słoweńskich i częściowo chorwackich.

Odosobniony zapis ^l*i:sto*, pl. ^l*i:sta* w p. 24 (Dobinj na wyspie Krk) ma potwierdzenie z tego regionu w zanotowanej na wyspie Cres formie *j̄isto* (Tentor 1925–26, Skok I 732) oraz w formie liczby mnogiej *ũcma*, podanej przez Batuta w 1886 r. (por. RSHJ VIII 328).

Wyraz **isto* został zanotowany dwukrotnie w języku starosłowiańskim w Kodeksie supraskim w formie liczby mnogiej *истеса* oraz

liczby podwójnej **нѣрѣѣ** w znaczeniu ‘nerki, wnętrzości’ (SJS I 819) oraz w języku staroruskim *ucmo* wielokrotnie w znaczeniu ‘nerka’, m. in. w tekstach biblijnych (Ex XXIX 13, 22, Lev III 4, VII 4), a także w znaczeniu ‘jądra’ (SrezMat I 1146–47, SDRJ IV 174, SRJ XI–XVII, t. VI 324). Ponadto poświadczony jest on w języku połabskim: *jajstā* – pl. **ista* (SEJDP I 209). Zdaniem Schuster-Šewca III 1628 s.v. *wobisko* należy tu również zapisana w dialekcie wschodnio-dolno-łużyckim w miejscowości Rohne-Rowno (na zachód od Weisswasser-Běla Woda) postać *hobisko* ‘nerka’ (według niego **ob-istko*), która – moim zdaniem – łączy się raczej z głuź. *wobišćo* (por. wyżej).

Znacznie liczniej reprezentowane są formy z prefiksem *ob-*, który – zdaniem Skoka I 732 – usuwał homonimię z zaimkiem **istb*, **jbstb*. W OLA zapisano formę liczby pojedynczej **//obistb* f.: *wa^lbist* (6) i *u^lbist* (17), częściej zaś formę liczby mnogiej **//obisti*: *w^lbisti* (3), *u^lbi:sti* (5), *o^lbi:sti* (12), *obi:stā* (14), *obē:sti* (16), *u^lbi:sti* (21) oraz w punkcie chorwackim na terenie Węgier z wtórnym przejściem spółgłoski *t* w *k*: *o^lbiski* (151). Forma żeńska ma potwierdzenie w języku słoweńskim: *obist* od XVIII wieku, pl. *obisti* u Plet I 729 i w SSKJ III 189, por. też Bezłaj II 233 i Snoj 393. W materiałach spoza OLA zanotowano poza tym chorw. *isto* n. lub *ista* f. (w tekście występuje tylko forma gen. pl. *obist*), por. RHSJ VIII 359 i Skok l.c., słwn. dial. *obistje* ze wschodniej Styrii (Plet l.c., Bezłaj l.c.), chorw.-kajk. *obistje*, *obišće* m. in. w Statucie kastawskim z Istrii z 1490 r. i w słownikach (RHSJ VIII 359 i Skok l.c.). Jako cerkiewizm **obistje* ‘nerki’ występują też w języku staroruskim, por. *обистье* ‘nerki’ poświadczone wielokrotnie w SDRJ V 481, *обистмѣ* w SrezMat II 510, SRJ XI–XVII, t. XII 55, por. też Vasmer ESRJ II 143 (inne słowniki etymologiczne zazwyczaj formę tę pomijają (por. ESSJ l.c., ESJS l.c.). Należy jeszcze zwrócić uwagę na derywat *podisti* rodzaju żeńskiego lub męskiego ‘miejsce koło/wokół nerki’, zanotowany we Vrbniku na wyspie Krk (RHSJ X 242). Powstał on od wyrażenia przyimkowego z przyimkiem **podb* i wyrazem **isto*.

Pozostałe nazwy rodzime ‘nerek’ w OLA są zupełnie sporadyczne, mają one jednak często potwierdzenie w materiałach spoza Atlasu.

Słwn. efemeryczna nazwa *osli^lce* – **osblice* pl. ‘nerki’ w p. 2 łączy się zapewne z rzeczownikiem *osla* – **osbla* ‘osełka’. Nawiązań spoza OLA nie znalazłem.

Słwn. nazwę *ribice* – **rybice* pl. ‘nerki’ w p. 20 potwierdza słownik Pleteršnika przykładem ze słownika Murki z 1832–33 r. i ze słownika Cigale reprezentującego słoweńską Styrię (Plet II 425; SSKJ IV 506 już tego znaczenia nie podaje).

Sporadyczne słwn. *mo:žeki* ‘nerki’ z p. 19, spod miejscowości Slovenska Bistrica, stanowią formę liczby mnogiej deminutywnego rzeczownika *mōžek* od *mož* ‘maż, mężczyzna’. Poświadcza je słownik Pleteršnika właśnie z okolic Mariboru (Plet I 607).

Serb. *bū:bala* ‘nerki’ – **bqbala* w zach. Serbii (p. 62) mają potwierdzenie w słowniku Vuka, por. *būbalo* ‘nerka’ (RHSJ I 698, RSHJ I 229, RSHKJ I 291).

Serb. *būpci* w p. 68 w zach. części środkowej Serbii mają regionalnie potwierdzone znaczenie ‘nerka’, częściej dźwiękonaśladowczy *būbac* – **bqbьcbь* oznacza ‘żołądek zwierząt domowych, zwłaszcza ptaków’ (RHSJ I 698, RSHKJ I 292). W Serbii zasięg tego wyrazu jest dosyć szeroki (RSHJ I 232).

Zapis *kłemby* (obok *nyrki*) w znaczeniu ‘nerki’ w p. 325 w pld.-wsch. Polsce polega zapewne na nieporozumieniu (o wyrazie *kłq̄b* por. Sławski SE II 254–255).

Sporadyczna nazwa *pa^laušk^li* ‘nerki’ w p. 826 w południowej Rosji łączy się zapewne z ros. *полоушка* ← *полушка* od *полуха*, utworzonego za pomocą sufiksu *-уха* od *пол* ‘połówka’, por. ros. dial. *полушка* i *полоушка* w różnych znaczeniach, m. in. ‘połówka czegoś’ (SRNG XXIX 128, 171–172). Nerki mają kształt dwóch połówek.

Niejasna jest sporadycznie zapisana w punkcie słoweńskim 149 na terenie Węgier nazwa *mt:ši* (*edna mtš*) ‘nerki’. Zespół słoweński OLA łączy ją ze słowiańską nazwą **myšb*. Możliwa jest także jakaś pożyczka.

‘Nerki’ mają kilka nazw obcych, wśród nich dwie o znacznym zasięgu terytorialnym: **nyrky* pochodzenia niemieckiego oraz znacznie zróżnicowane formy morfologiczne pożyczki protobułgarskiej

böbrek, bübrek. Pozostałe pożyczki obce są terytorialnie bardzo ograniczone.

Pożyczka niemiecka **nyrŕky* występuje głównie w Polsce (i jest powszechna na całym terenie: *nerk'i, nyrk'i, nerki*, na Kaszubach *nirč'y, nirči, nyrčy*). Do tego areału nawiązują Łużyce, gdzie zapisano w OLA pl. *nerka* (sg. *nerko* – 234), *nira* (237) oraz formę dualis *tej nir'ε* (236). Dokładniej zasięg głównie dolnołużyckich form podaje Atlas łżycki: *něra* – koło Weisswasser, *nerka* – głównie w centrum i na zachodzie, sporadycznie *něrkō* oraz *nerki* – na północy w części wschodniej (SSA V 55 i s. 146). Na Łużycach Górnych *něrk'i* notowano tylko sporadycznie. Pożyczka ta występuje w OLA również na czeskim Śląsku (p. 197, 203 i 207) i w dwóch punktach na północy Słowacji (*nirki* 227–228). Dokładniej zasięg tych form na czeskim Śląsku podaje ČJA I 121: na terenie sąsiadującym z polskim obszarem językowym występują tam *nyrky*, a w części bardziej zachodniej *nerky*.

Szczególnie szeroko upowszechniła się ta pożyczka na Białorusi i Ukrainie. Rozkład geograficzny wschłów. nazwy **pŕtjŕky* (brus. *počk'i*, ukr. *počky, počk'i*) i **nyrŕky* (*nŕrk'i, nyrky, nrki*) na tym terenie wyraźnie świadczy, że nazwą ekspandującą pod wpływem polskim była nazwa pochodzenia niemieckiego **nyrŕky*.

Na Białorusi **nyrŕky* jako nazwę wyłączną notowano w jej części północno-zachodniej na pograniczu polskim (343, 336) i litewskim (337, 338, 331, 332), a w przemieszaniu lub obocznie znacznie głębiej aż pod Mińsk (345, 346, 355, 357, 348), poza tym sporadycznie w głębi kraju (w p. 373, 376, 399). W zbliżony sposób wygląda zasięg nazwy *nŕpki* w *Atlasie białoruskim* (LAB III m. 87 i s. 49) oraz w *Słowniku pogranicza*: pod Wilnem i na południowy zachód od Mińska (SłPogr III 238), por. też ESBM VIII 53. Jest to pożyczka dawna. SłPogr III 240 notuje poza tym z dialektu białoruskiego na Litwie także pożyczkę nowszą *něpki*.

Na Ukrainie *nŕrk'i, nyrky* jako nazwę wyłączną notowano w całej zachodniej części kraju, wyłączając jedynie część północną na pograniczu z Białorusią oraz na południu całe niemal Zakarpacie. Wąskim pasem wyłączne zapisy z pożyczką **nyrŕky* sięgają na południe od

Winnicy aż po granicę z Mołdawią: nazwę **nyrŕky* zanotowano nawet w dialektach ukraińskich na terenie Mołdawii, por. wyłącznie *nŕrkō* w p. 523 oraz *nŕrka* obocznie z *počky* w p. 524. W przemieszaniu lub obocznie z nazwą **pŕtjŕky* pożyczka **nyrŕky* sięga jeszcze znacznie dalej na wschód: w okolice Kijowa, a nawet na wschód od Dniepru, sporadycznie aż w okolice Połtawy i Charkowa. Jako oboczną zapisano ją nawet w punkcie ukraińskim 843 na terenie południowej Rosji.

Do języka polskiego *nyrka, nerka* została zapożyczona około 1500 r. (SSłp V 135) i szybko się upowszechniła (SP XVI, t. XVIII 570–573). Wyparła ona wcześniejsze u nas *pokŕtki* i w jakimś stopniu pochodne od rdzenia **lędv-*: *lędźwie, lędźwica, lędźwina* (por. wyżej). Na Łużycach *něrka* występuje już u Swótlika 1721, a *nera, nery* od Zwahra 1847. W języku czeskim *nyrka, nerka*, pl. *nyrki, nerki* notowane są późno – od XIX wieku, por. Jg II 744, głównie ze Śląska (Kott VI 1169, Kellner II 230, Lamprecht SSON 84, Sochová LSZ 220) i mogły być przejęte zarówno bezpośrednio z języka niemieckiego, jak i za pośrednictwem polskim. W słowackim również w materiałach spoza OLA *nirka* notowana jest tylko na samej północy w bezpośrednim nawiązaniu do areału polskiego (Bardejov, Kysucké Nové Mesto), por. SSN II 439. Do języka białoruskiego *nŕrka* została zapożyczona z języka polskiego na początku XVII wieku i szybko się upowszechniła (por. Булька 1972: 219, 1980: 128, HSBM XXI 69, ESBM VIII 53). Dziś brus. *nŕrka*, pl. *nŕrki* należą do warstwy literackiej (TSBM III 420). Również do języka ukraińskiego *nŕrka* była przejęta za pośrednictwem polskim, por. ESUM IV 90. Kartoteka SUM XVI–XVII podaje *nŕrki* już z XVI wieku, a w XVII wieku też postać *nŕra*. Dziś *nŕrka*, pl. *nŕrki* jest w języku ukraińskim nazwą literacką (SUM V 414). Od dawna wiadomo, że nazwa ta przedostała się nawet do zachodnich gwar rosyjskich, gdzie *nŕrka* odnosi się do ‘nerki zwierząt’, por. Dal II 561, SRNG XXI 324 z powołaniem się tylko na Dala, Preobr I 619, Vasmer ESRJ III 91.

Pożyczki protobułgarskiego *böbrek, bübrek* (BER I 96, Skok I 227) występują na całym niemal południu Słowiańszczyzny. Zanoto-

wano je także w kilku punktach wyspowych na wschodzie Austrii oraz na Węgrzech, natomiast w Słowenii tylko w jednym punkcie graniczącym z Chorwacją (*bubreki* 15).

W części wschodniej, obejmującej całą niemal Bułgarię, znaczną część punktów słowiańskich na terenie Grecji (107, 108) oraz jeden punkt w Turcji (853), występują postaci uogólnione jako **bubrěci*. Dla liczby pojedynczej należy tu przyjąć formę **bubrěkb̆*, zanotowaną w p. 112 obok formy liczby mnogiej (*ˈbubr'ak*, *ˈbubr'aci*) oraz we wschodniej Bułgarii w p. 144 (*ˈbābrek*). W sylabie rdzennej notowano tu samogłoskę *-u-* (w p. 109–113a, 115, 116, 119–122, 126–128, 133, 134, 137, 139, 140, 167, 853), wyjątkowo *-o-* (852), w pozostałych zaś *-ə-* lub *-a-*. Forma **bubrěci* tworzy zwarty areal ograniczony od zachodu izomorfą biegnącą wzdłuż zachodniej granicy Bułgarii (z wyłączeniem punktów 117 i 118) i obejmującą znaczną część punktów słowiańskich w północnej Grecji. Z arealem tym łączy się dawny wyspowy punkt bułgarski w Banacie rumuńskim (167).

Od zachodu sąsiaduje obszerny areal z formą uogólnioną jako **bubrězi*. Obejmuje on całą niemal Macedonię wraz z trzema punktami wyspowymi w Albanii (106) i pñ.-zach. Grecji (107, 108), Serbię wraz z punktami wyspowymi 168 i 169 na terenie Rumunii, dwa zachodnie punkty bułgarskie (117, 118), Czarnogórę, Bośnię i Hercegowinę oraz południową Chorwację (z wyłączeniem punktu 37, gdzie zanotowano sporadyczną pożyczkę *arˈñu:l* i punktu 43, gdzie zanotowano formę *bubrigi*, charakterystyczną dla zachodniej i północnej Chorwacji). Z kompleksem tym łączą się jeszcze trzy punkty graniczne w południowo-wschodnim pasie Chorwacji północnej (39, 40, 52) oraz wyspowy punkt serbski 152 na terenie Węgier. Dla liczby pojedynczej trzeba tu przyjąć formę uogólnioną **bubrěgb̆*. W punktach macedońskich 99, 100 i 103 zanotowano obok formy liczby mnogiej *bubrezi* w liczbie pojedynczej *bubreki*, ale końcowe *-k* należy tu uważać za ubezdźwięcznienie wygłosowego *-g*.

Szczególne formy wystąpiły w zapisach z Wojwodiny: *būbrešci* (53) i *bŕbušci* (55). Należy tu chyba widzieć formalne zdrobnienie od **bubrěgb̆*, mianowicie **bubrěžb̆kb̆*, w liczbie mnogiej **bubrěžb̆ci*.

Osobny kompleks stanowi forma uogólniona jako **bubrěgy*. Występuje ona w zachodniej (wyłączając punkt 24 z archaiczną formą *ˈi:sto*, w liczbie mnogiej *ˈi:sta*, por. wyżej) i północnej Chorwacji. Z kompleksem tym łączy się odosobniony punkt 43 (Trogir) na Wybrzeżu Dalmatyńskim oraz punkty wyspowe 146a i 148a (*buˈbrigi*) we wschodniej Austrii. Na tym terenie kilkakrotnie zapisano też formę **bubrěky*: *ˈbōmbreki* (29, por. formę *būmbreg* w RHSJ I 732 ze słowników Jambesicia i Stulicia) i w pobliskim punkcie słoweńskim *ˈbubreki* (15) oraz *buˈbriki* (147a) we wschodniej Austrii. Dla liczby pojedynczej trzeba tu przyjąć jako dominującą formę **bubrěgb̆*, ale sporadycznie zanotowano też **bubrěga* w wyspowym punkcie 153 (*bubriga*) na terenie Węgier zachodnich.

Omówione formy wykazują podobne rozróżnienie w językach literackich, chociaż zdarzają się także pewne odstępstwa. W języku bułgarskim upowszechniła się forma *бѣбрек*, pl. *бѣбреци* (RBE I 1034), natomiast formy *бѣбрек* i *бѣбрез* uważa się za dialektalne (BER I 96). Formy z końcowym *-k* słowniki podają także z zachodniej części południowej Słowiańszczyzny, por. np. dawny odosobniony zapis *bubreki* w RHSJ I 701–702 i *бѣбрек* w RSHJ II 238 z Kosowa. W języku macedońskim za literackie uznaje się formy *бѣбрез*, pl. *бѣбрезу* (RMJ I 48). W języku serbskim i chorwackim dominują formy *būbreg*, pl. *bubrezi*, jako literackie ustaliły się chorw. *bubrezi*, serb. *бѣбрезу*. Ze względu na regionalny rozkład kontynuantów właściwych dawnemu *ě* jako formę uogólnioną należy przyjąć **bubrěgb̆*. Wyraz ten jest powszechnie poświadczony od XVI wieku. Notowane są też liczne formacje pochodne, jak np. dem. *būbrežak*, *būbrežnjāk* ‘pieczeń z nerką’ itd., por. RHSJ I 701–702, RSHJ II 237–238. Analogii dla występującej w zachodniej i północnej Chorwacji formy **bubrěgy* w źródłach pisanych jednak nie znajdujemy. Oba cytowane słowniki RHSJ i RSHJ mają natomiast formę *bubrege*. Jako regionalne poświadczone są w języku słoweńskim formy *būbreg* i *būbrek*, por. Plet I 69 (SSKJ ich jednak już nie podaje). Jako cerkiewizm *бѣбрѣз* ‘nerka’ (zwłaszcza zwierzęca) pojawił się w języku staroruskim (SrezMat I

188, SRJ XI–XVII, t. I 343). Odnotowuje go także Dal I 135, por. Vasmer ESRJ I 226.

Na Łużycach Górnych i w dialektach bezpośrednio sąsiadujących występuje nazwa *ĵerxenk* (237), pl. *ĵerx'enk'i* (235), którą mimo zastrzeżeń podanych przez Atlas łużycki należy za Schuster-Šewcem I 453–454 uznać za derywat od głuż. *ĵercha* ‘delikatna skóra, zamsz, ircha’, wywodzącego się ze śrwniem. *irch, erch* ‘ts.’ Uzasadnieniem dla takiej nazwy jest delikatna skórka (błonka) na nerkach. W Atlasie łużyckim oprócz formalnie deminutywnej formy *ĵerxenk* częsta jest też forma podstawowa *ĵerxen*, mająca zazwyczaj rodzaj męski, ale nieraz też żeński. Dokładne zasięgi tych nazw na Łużycach podaje Atlas łużycki. Dane ze słowników pokazują, że głuż. *ĵerchen* ‘nerka’ stanowi dawna pożyczkę, znaną już od przełomu XVII/XVIII wieku (SSA VI 55, s. 146).

Pozostałe pożyczki obce oznaczające ‘nerki’ mają wąskie zasięgi lokalne.

Sporadycznie zanotowane formy ^l*reni* w słoweńskim punkcie Solbica (1) w Reżji oraz ^l*riñu:n*, ^l*rñ:ñu:n* w wyspowym punkcie chorwackim na południu Włoch (44a) stanowią zapewne zapożyczenie wł. *rene* ‘nerka’, pl. *reni*, pochodzącego z łac. *rēn, -is* ‘ts’. Nawiązań w materiałach spoza OLA w dialektach słowiańskich nie znalazłem.

Zanotowana sporadycznie w chorwackim punkcie 37 na wyspie Dugi otok nazwa *ar^lñu:l* uważana jest przez Skoka I 62 za dalmatyńsko-romański relikw ludowego łacińskiego deminutivum na *-olus*: **rēniolus* od łac. *rēn, -is* ‘nerka’. Skok l.c. podaje tę nazwę z pobliskiej wyspy Molat.

Nazwa wyjątkowo odnotowana w słoweńskim p. 11 *nom^lbōlčę* nawiązuje chyba do friul. *nōmbul, òmbul*, stanowiącego ekwiwalent wł. *òmbul, lombo* o znaczeniu anat. ‘łędźwie’, ‘bok, biodra’ (NPVF 654, 666).

Odosobnioną słwn. nazwę *štrȳ:ce* (16 obok *ledvè:ce* i *obè:stī*) należy zapewne łączyć ze słwn. *štrūca* ‘chleb mający podłużną formę’, wywodzonym z baw.-austr. *Strutz* ‘chleb o formie eliptycznej’. O pochodzeniu tej pożyczki niemieckiej, łączącej się ze śrwniem. deminu-

tivum *strützel, strutzel* ‘strucla’, ‘podłużne pieczywo z luksusowej mąki’, porównaj Striedter-Temps DLSI 232, Skok III 418.

Słwn. *lū:mpāca* – **lumpica* w p. 148 ma potwierdzenie w tym znaczeniu w słowniku Pleteršnika: *lūmpica* f. ‘obist, ledvica’ ze słownika Cafā. Jest to pożyczka baw.-austr. *Lumpe(l)* jako przekształcenie niem. *Lungel*, stanowiącego deminutivum od *Lunge* ‘płuca’. W dialektach austriackich nad Górną Mozelą znana jest też pożyczka zwrotna *limpele* ‘nerki’, por. Striedter-Temps DLSI 173.

Słowiańskie nazwy ‘nerek’ wykazują znaczną komplikację. Oprócz nazw rodzimych występują liczne pożyczki. Porównanie materiałów OLA z wcześniejszymi materiałami gwarowymi oraz z danymi źródłowymi (historycznymi) pokazuje pewne przesunięcia terytorialne poszczególnych nazw. Kierunek zmian nie zawsze jest jednak jasny.

Wykaz skrótów

- Bañkowski SE – A. Bañkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 2000.
- BartBydg – *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy, wersja polsko-łacińska*, opr. E. Kędelska, I. Kwilecka, A. Łuczak, Warszawa 1999 i n.
- BER – *Български етимологичен речник*. Red. Вл. Георгиев (И. Дуриданов, М. Рачева, Т. А. Тодоров), София 1971 i n.
- Brückner SE – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957.
- BZC – *Biblia królowej Zofii (Szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii*. Wydali S. Urbańczyk i V. Kyas, Wrocław 1965–1971.
- ČJA – *Český jazykový atlas*, red. J. Balhar, P. Jančák, I–V, Praha 1992–2005.
- Dal – Вл. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV, Москва 1955–1956.
- ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, рэд. В. У. Мартынаў, Мінск 1978 i n.
- ESJS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, red. E. Havlová, A. Erhart, Praha 1989 i n.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, ред. О. Н. Трубачев, Москва 1974 i n.

- ESUM – *Етимологічний словник української мови*, ред. О. С. Мельничук, Київ 1982 і н.
- GbSl – J. Gebauer, *Slovník staročeský*, I–II, Praha 1903–1916.
- Hrinč – Б. Грінченко, *Словарь української мови*, I–IV, Київ 1907–1909.
- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, рэд. А. Жураўскі, Мінск 1982 і н.
- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka*, red. M. Majtán, Bratislava 1991 і н.
- L(inde) – Linde M. S. B., *Slovník jazyka polského*, I–VI, Lwów 1854–1860, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa 1951.
- LAB – *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*, рэд. М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск 1993–1998.
- Lamprecht SSON – A. Lamprecht, *Slovník středopavského nářečí*, Ostrava 1963.
- Machek ES–2 – Machek V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968.
- NHSS – *Němsko-hornjoserbski slovník. Deutsch-obersorbisches Wörterbuch*, I–II, H. Jenč, F. Michalk, I. Šěrakowa, J. Měrcink, Budyšin/Bautzen 1989–1991.
- NPVF – Pirona G. A., Carletti E., Corgnali G. B., *Il nuovo Pirona Vocabulario Fruliano*, Udine 1992. 2^a ristampa della seconda edizione, Udine 2001.
- OLA 1 – *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, т. 1: *Животный мир*, ред. В. И. Аванесов, В. В. Иванов, Москва 1988 і н.
- Pful – K. V. Pful – Ch. T. Pfuhl, *Lužiski serbski slovník. Lausitzisch Wendisches Wörterbuch*, Budyšin 1866, przedruk: Bautzen 1968.
- Plet – M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, I–II, Ljubljana 1894–1895.
- Preobr – Преображенский А., *Этимологический словарь русского языка*, вып. 1–14: *а-суля*, Москва 1910–1918.
- RBE – *Речник на българския език*, ред. К. Чолакова, София 1977 і н.
- RHSJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb 1880–1976.
- RMJ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, ред. Б. Конески, I–III, Скопје 1961–1966.
- RSHJ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд 1959 і н.
- RSHKJ – *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска – (Матица хрватска), I–VI, Нови Сад – (Загреб), 1967–1976.
- SDRJ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, ред. Р. И. Аванесов, Москва 1988 і н.
- SEJDP – *Slovník etymologický jazyka Drzewian połabskich*, zesz. 1: T. Lehr–Splawiński, K. Polański, od zesz. 2: K. Polański, 1–6, Wrocław 1962 – Warszawa 1994.
- SGPA – *Slovník gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, Wrocław 1977 і н.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, red. J. Kurz, Z. Hauptová, I–IV, Praha 1966–1997.
- Sławski SE – Sławski F., *Slovník etymologický jazyka polskiego*, I–V, Kraków 1952–1982.
- SlPogr – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча у пяці тамах*, рэд. Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск 1979–1986.
- Sochová LSZ – Z. Sochová, *Lašská slovní zásoba*, Praha 2001.
- SP XVI – *Slovník polszczyzny XVI wieku*, red. M. R. Mayenowa, F. Pełowski, Wrocław 1966 і н.
- SrezMat – И. И. Срезневский, *Материалы для Словаря древнерусского языка*, Санкт-Петербург 1893–1912.
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, ред. С. Г. Бархударов (Ф. П. Филин, Д. Н. Шмелев, Г. А. Богатова), Москва 1975 і н.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*. Составил (с II т. гл. ред.) Ф. П. Филин, Москва–Ленинград 1965 і н.
- SSA – *Sorbischer Sprachatlas*, I–X, bearb. von H. Faßke, H. Jentsch und S. Michalk, XI–XV von H. Faßke, Bautzen 1965–1996.
- SSJ – *Slovník slovenského jazyka*, red. S. Peciar, I–VI, Bratislava 1959–1968.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*, I–IV, red. V. Havránek, Praha 1960–1971.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–V, Ljubljana 1970–1991.

- SSN – *Slovník slovenských nářečí*, red. I. Ripka, Bratislava 1994 i n.
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка*, ред. Ф. П. Филин, I–XVII, Москва–Ленинград 1950–1965.
- SStp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, I–XI, Warszawa 1953 – Kraków 2004.
- Starosta – M. Starosta, *Dolnoserbsko-nimski słownik. Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch*, Budyšin/Bautzen 1999.
- Stčsl – *Staročeský slovník*, red. B. Havránek, F. Ryšánek, I. Němec, Praha 1977 i n.
- Striedter-Temps DL Sl – H. Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*, Berlin 1963.
- SUM – *Словник української мови*, ред. І. К. Білодід, I–XI, Київ 1970–1980.
- SUM XVI–XVII – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, ред. Д. Гринчишин, Львів 1994 i n.
- SW – *Słownik języka polskiego*, ułożony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, I–VIII, Warszawa 1908–1927 (tzv. *Słownik warszawski*).
- Swótlík – M. J. H. Swótlík, *Vocabularium latino-serbicum*, w Budeschne 1721.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, пад рэд. К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы), I–V, Мінск 1977–1984.
- Vasmer ESRJ – M. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV, Москва 1964–1973.

Pozostala literatura

- Bartoš F., 1906, *Dialektologický slovník moravský*, Praha.
- Bezljaj F., 1977–1995, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, t. I–III, Ljubljana.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Chojnanus J., 1650, *Lingvae vandalice ad dialectum districtus Cotbusiani formandae aliqvalis conatus...*, Lübbenau.
- Jakubaš F., 1954, *Hornjoserbsko-němski słownik*, Budyšin.
- Kellner A., 1946–1949, *Východolašská nářečí*, I–II, Brno.
- Kott F. Š., 1878–1893, *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*, I–VII, Praha.

- Kral J., *Serbsko-němski słownik hornjolužiskeje serbskeje řeče*, Bautzen 1986. Przedruk fototypiczny wydań z 1927 i 1931 roku.
- Mamotreky staropolskie*. 1977–1980, Opracowali W. Żurowska-Górecka i V. Kyas, Wrocław.
- Muka A., 1911–1928, *Słownik dolnoserbskeje řečy a jeje narěcow. Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihren Dialekte*, I–III, Petrograd–Praha.
- Rězak F., 1920, *Němsko-serbski słownik hornjolužiskeje řeče. Deutsch-wendisches encyklopädisches Wörterbuch der oberlausitzer Sprache*, Bautzen.
- Schuster-Šewc H., 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, t. I–V, Bautzen.
- Skok P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I–IV, Zagreb.
- Snój M., 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.
- Zwahr J. G., 1847, *Niederlausitz-wendisch-deutsches Handwörterbuch*, Spremberg.

- Булыка А.М., 1972, *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск.
- Булыка А.М., 1980, *Лексічныя запазычаны ў беларускай мове*, Мінск.